

JILIBAR JATI KUJOLAKAJE'

**BEE DI MUKAANAAY NATI SILUWAAS BEE NATI
KARUNGEN KAJAKE SENEGAL**

**BUROK BATI KABENEN KÚDEPITEAK SEMBE DI
POOP KASOFOORAK KATI BUKANAK KATI MOFAM**

JUILLET 2014

Jíliibaraj uje AN@FA erokujoo bee kasofoor kúdepíteak di burokab booliil di Mofam, di búrambenum USAID. Jíliibaraj uje jati kurim kati bagam di luwaay kajojeni bee kálingen fujojaf fati kúdepíteak kati senegaal. Kusensenujo bukan kameerje kamanje burokiil di kujojiil mánkulunnooujo: kugamenaak di karokemi di kujojak kati bukanak kati ekumbuuney yati AN@FA kamanje fiit burokiil.

Kúfirenfiren enjar jíliibaraj uje kukaan jíliibar jooli mba ébajuu ró kurim bee burok booli di fúkawi unoomen.

Burokab bánkuyisuum dáare di jíliibaraj kuriŋuuriŋuu bo di usanken wameerje wati mofam neen di kújoolaak, kúseereerak, kúfulaak, kúmanjaakaak, kúsarakulaak, kumandiŋak di kuwolofak. Kukankammo bee karamben bukanak kati senegaal káfannuma kúdepíteak, kukandasooraaak (kuriŋulaak) di usankenaw, kulikiteenaak usankenaw, kammi di eliikiil, kumanjenaak wabajemi fulayoofulay, kutiŋak kati mofam, di poop kammi di burok di usankenaw wati mofam. Kukankammo mambi anooan umanj di kasankenak kooli wabaje di mofam manufaŋjaale manumanjaale balindab bati senegaal manbujuummi eeno.

Bíroey Erungaay di burokab bati AN@FA

UREES

Kajoonen luwa :

Kajoonen koo eenomi efatuyo ticeen tan ejoonutumi mba búrom di bújamoorum bati kúdepíteak bee kajoonenyo.

Kajoonen kucila kulawelawuko kuciik di kayit. Pankuyab kúlawak eeno kuriibooriiboor di kurimak kati kámkak kati kúdepíteak fulay. Bare nen kajoonenak kuja'alo jandi kámikak di jikumbuunaj, pankujaw kujuk jikumbuunaj jacilumi burokab bati úmikaw pankujukujo manjiciik wayitaw wati kámikak jiwaas, nen kámikak pankuᅇoolen kukaan.

Bare poop nen kajoonenak kubaje di kámikak kati sikumbuunas búrom pankutebuko bee di etaabuley yati Arungaau ati fujojaf fati kúdepíteak manareg fujojaf fati kúdepíteak kati Mofam.

Di kámikak kati kajoonenak, ákon di kúseedaak kati kajoonenak, ádipite abaje ejuk ébuto di kajoonen kucila, Arungaau di aciikaau wasofimi ati jikumbuunaj faᅇ jajoonenemi, Aminisau ati luwaas, buko ceb kubaje furim bee kasanken.

Fujuum:

Doo fujuum fasofi bee di bukan kajuupoe mba bee di an ákon fápurulo di Aminisau, fujuumaf ufu arunga ati Mansa ásofeulufo di burokab boola, kankaan furim furiibenaay di luwa mba balind mba kúboñ manumanj buu noote erokuko eeno.

Nen mankukaanem eeno di balindab, fuᅇoolenᅇoolen furok waaf wameeᅇe, fuᅇoolene fukaan furim fujuumena mba fúpurena mukaanaay mati bukan kameeᅇe : nen fujuum fasofi fáfirene an di buruᅇ ejuum tanoosan, mba

poop fáfirene an ákon mukaanaay nen kañiten (káfajul) aroka ati Mansa.

Nen man waafaw ufaŋooremi eeno, fujuumaf fufaje katiiti balindab.

Fujojaf fati kúdepíteak :

Fujojaf fati kúdepíteak foo fúmíkemi di fúsóful burokab mba mukaanaay mameeŋe mati Mofa. Fujojaf fati kúdepíteak fulanlaañ fukaan fujoj kákon. Nan kúpurenun Senaay kásófum fuleeŋaf fati Seputambur 2012 bee jaat, fujojaf fati kúdepíteak faŋarum futiŋaf fati Mofam Senegaal, foote éyiis manoosan kúmanjumak kati Mofam manfuwoolen kúdepíteak burokab booliil (furimaf 108 fati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak). Kúdepíteak Senegaal koono ceme di bukan kugaba di uñen (150) (furimaf LO.144 di balindab bati káfajulak kurungaak kati Mofam).

Kurambena kúdepíteak :

Kurambenaak kati kúdepíteak burokab booliil, kasófoor kúdepítaak man burokab bujaw jak. Bukoo fujojaf fati kúdepítaak fífojuleiil. Burokab booliil boo eenomi esen kúdepíteak wayitaw úrokumaaw man burokab bujaw jak (furimaf 50 fati balindab bati Mofam).

Múrokumaam :

Múrokumaam moo kankaan bákori bupinaay mba waa, ban kootumi eŋar mankurok di emitey yicila sembaay yati múrokuma manooman yooyu di wánokeneuumi di wápuremi.

Wánokeneuumi

Wánokeneuumi woo di bacaaab bati basaafab (lempo) wúpureuumi : basaaf bati kañuuroor, di basaaf ban úpurenulo di fubaj fooli.

Wápuremi

Wan Mofam mucaamemi di wan síukas sicaamemi woo búrom woo eenomi bacaamab bati bukanak. Kuwawaas bo uwaas ubaciir :

- Bacaamab bati kurokak kati Mansa ;
- Bacaamab bati múrokumaam ;
- Bacaamab bati kapooyak bukanak, fubajaf di kammi tíyaŋ ;
- Ecaamey uneewaw wati Mofam.

Bákoraab bati burokab babenenimi :

Bákoraab bati burokab babeneni mi (BCI) boo bákori bajojeni mambumati bee mati burok bati emit yákon. Kaanumojaat pankujuumen bo bee mati burok bati emit yákon. Boo bee burok wan gornomaay esofumi di eñesey manfubajaf fujak di fupiyo, di poop kabenen kurokak di Mofam di kagumbul bulekab man buroŋab bujak, di bupiyo di Mofam. Boo buŋaŋar kujuumak di urokaw wan gornomaay esofumi ekaan, ban di ebaj bákoraab búrokumaab. Kaanumojaat eŋaŋar wan Mansa yootumi esen di poop wan kurok kucee kati Mofam kootumi esen. Eciikey bákoraab bati káliŋenak burokab basofimi boo uruŋaw uwe boote kariiben :

- Pankaan kabenen sembe kujuumak kasofimi bee burokab bati Mofam ;

- Di baj poop kálunnoor jak beet ejuk eeno kankaan fujuum fati burok fajake ;
- Di baj poop bákoraab bati burokab, di bújamoorum bati bápaalum mba di kaan bákori bati burok bálingeni jak.

Bákoraab bati burokab :

Mankuṅoolen kukaan burokab di kútaagul kunkul káline, gornomaay esosof kacookoor múrokumaam tanoosan di kujuumak kati burokab. Bákori bucila bati burokab pambujuumeni koo bamanjer bacaamab bati burokab búrom mba bacaam bannumanje oone bucee boobu ró. Pambuṅar bacaamab bati kurokaak, bacaamab bati burokab di bacaamab bati fubaj fabenen to.

Bákoraab bati burokab boo kúñeñesuro mánbusuum burok. Kusensen acookoorau atibo buruṅ bati ekaan burok bajake manabaj wankúmaṅuromi. Mookaane pankukatiil mankuñes uruṅaw wankootumi eṅar man burokab bujak di buwol.

Bíroey yati fujojaf fati kúdepiteak :

Kammi di bíroey yati fujojaf fati kúdepiteak koo eenomi : Arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak, kariibenoorm koono futok di kúfeejir (8), kusekereter kan kufore koono futok di ákon (6), di kusofoorao burokab koono kugaba (2) (furimaf 13 fati balindab bati Mofam). Kati bíroey yati fujojaf fati kúdepiteak búrom bukouku fúfojuliifojul kunen to taate bee emit yákon ban kuṅoolene kulaañeniil to (furim 15 fati balindab bati Mofam). Arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak oo cebool kufojulemi di kutunt (scrutin secret) man yaṅ aṅar futiṅaf foola manarungen kámikak

kaanutujaar abajout (kurimak 10-14 kati balindab bati Mofam).

Bíroey yati fujojaf fati kúdepíteak yajojemi tiitijaat ñákon di fuleerjaf (furimaf 17 fati balindab bati Mofam) yoo yoote emat burokab bati kúdepíteak.

Eñesey kuwoteaak :

Nen wote'ey elofe, kamañumi mánkufojuliil kulako kúdepíte kasalooro mambi bukanak kúfojuliil. Roo eñesey kuwoteaak. Macopaam umu mati eñesey kuwoteaak mukaaneikaan di kujuum kati pólitik. Kapiyaak kati eñesey kuwoteaak kulay kabanani di fákon (21) jandi wote'ey ekaani. Pankuban fulayaf fúlamukaf jandi wote'ey yati kúdepíteak fukaraay (furimaf LO. 108 di balindab bati káfojulak kúdepíteak). Di eñesey yati kúfojulaak nounu, wayitaw wati áfojulaay anooan panure waati yati kajanteniilak di sírajaas di sitelewisiyoņas (dóo kámik kati eñesey bukanak kuwoteaak). Waataay yan kootumi etoorj di yan kootumi eban, yoo Arungaau ati Mofam asene yo di balindab oo bamanjer fujuumaf fati ekumbuunay yati mukaanaayam mati sírajaas di sitelewisiyoņas di eñesey kuwoteaak (kurimak 180 bee 183).

Kapan kálingeni bee káfojulak :

Kúdepíteak kúfojuleiifojul di uruñ ugaba : kati Mofam mba kafañumi kajuupo di kúdepíteak kati sidepatomaas. Di sísiwas sigabaas usu sati káfojulak, kúdepíteak kúfojuleiifojul kapan kapan kati Mofam di sidepatomaas. Kaanumojaar, kúdepíteak kati Mofam buko kuñaremi di kayitak kati Mofam man kati sidepatomaas koo kuñareiiñar di wayitaw wati sidepatomaas. Bare haani

moo ádepíte oo ati bukanak búrom. Furimool bee nafaay yati bukanak búrom. Nanoosan kúfojulool di fujojaf fati kúdepíteak, panakaan ádepíte ati bukanak búrom bare letakaan ádepíte ati depatomaay yoola mba paati pólitik yoola mba ádepíte ati fujoj fúbuto.

Balindab bati káfojulak kúdepíteak :

Boo búgugut wanoowan wabile kanoken di wote'ey dáade Senegaal, yoo yommi burɗarɗar káfojulak kati kúdepíteak, kukonseyaak kati depatomaas di kati simeerias.

Mukumbuunam mati káninguloorak :

Jikumbuunaj jati káninguloorak joo éɗareuum wanoowan di emanjen fujojaf fati kúdepíteak mankuɗoolen kupooy :

- Burokab bati bukanak,
- Burokab bati kurokaak di kurokak kooliil,
- Mátaañiaam mati bukanak.

Mukumbuunam mati káninguloorak muɗoolenɗoolen mujuumeni di furim fajamoori mba di fujojaf fati kúdepíteak. Burok bati jikumbuun jati káninguloor bubaneban nanoosan eɗarulo éyiis burokuyo fujojaf fati kúdepíteak, taate di kuleeɗ koono futok di fákon kásofum fulayaf fati nan kujamoorumi di poop nanoosan kutooɗe eñesey malegenam di wacilumi man dooru bajo. Uɗoolenut ujuumen ekumbuun yati káninguloor bee mati waaf wanumanje di luwaay.

Ádepíte anoosan aam di jikumbuunaj jati káninguloorak naate asof butumool di burokab boola (furimaf 363 fati balindab bati káninguloorak). Fujojaf fati kúdepíteak ceb fuɗoolene fumanjen bukanak búrom burok bati jikumbuunaj jati káninguloorak (furimaf 48 fati balindab bati káninguloorak).

Jikumbuunaj jati kapooyak wasankeneimi di wasofoimi :

Nanoosan baje fujoj fati kúdepíte, kúdepíteak kati Mofam kajuumen jikumbuun jati bukan koono kabanán jaate kapooy wan kúsofeuumi di kámikak kati kúdepíteak. Jikumbuun jicila panjilako to beet emit. Kuḡoolene kulaañenjo to benen. Panjijoj di kawonk kati arungau oolujó di búwonkum bati fujojaf fati kúdepíteak di furimaf 65 fati balindab bati Mofam. Man jikumbuunaj jijoolen jibaj furim di burokujo, cenceeḡ man bukanak kándomi kumaat kufarḡ mankujuupoe di ésofuley kurimak. Esófuley kujuumak panekaani maame : uḡar jaat kúdepíteak kati jikumbuunaj jati káninguloorak búrom uwaas uwaas úfeejir, koono kugaba di buwaas banoosan koote kumaat ésofuley kujuumak. Kati gornomaay pankumaat burokab bati jikumbuunaj ; kuḡoolene kulaw mankusanken eeno kubabaj to furim. Kuḡoolene kuciik kúpuk wan kuceeḡiimi mba di kúpukiil di furim eeno babaj wan kuceeḡiil waje'e bee di burokab booliil (kurimak 25-26-27-28 di 29 kati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak).

Jikumbuunaj jajojenemi wayitaw wati kámikak kati kúdepíteak búrom:

Jandi kutooḡ burokab bati kúdepíteak, fujojaf fooliil fujuumenjuumen mukumbuun moonó uñen di jákon bee karambeniil di burokab booliil. Burokab bati kajojenak múrokumaam mati kámikak kati kúdepíteak búrom, mukumbuunam mucila mukaanebo. Jikumbuun janoosan jibabaj arunga, furok (bureau) di kurambena. Mukumbuun mucila urokaw búrom mukaanem : kacookoorak fubajaf, bákoraab bee di éjuwey, di bukanak, di karambenoorak

kati bukanak, kásofum di mukaanaayam mooliil, káluwoorak di bukanak, kapooyak Mofam, jápuray di fucinaf (furimaf 62 fati balindab bati Mofam di furimaf 24 fati balindab bati fujojaf fati kúdepiteak).

Epiney fubajaf fánokeneuumi di fápuremi :

Doo epin kurokak di fubajaf fati Mofam mba síukas bee emanj wánokeneuumi di wápuremi di kurokak kooliil.

Bákoraab bumaagenaayab :

Nen man luwaay n°2011-15 yati síuye kunak futok di kúfeejir emitey 2011 eregumi mati bákoraab, bákori bamaagi di karees kati an mba di karees kati Mofam, boo bákori bulaañenaay ban Mansa emaagulo mba emaagene an mba bukan di mukaanaay bee burokab.

Kámikak kati kurungaak :

kámikak kati kurungaak koo kujojenemi fácul arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak kariibemmi kurungaak, kurungaak kati mukumbuunam, aŋarum futiŋaf fati kumaataak di kámikak uku, di aciikemi wankujamooremi di jikumbuunaj jati bákoraab di fubajaf, di kábindak poop di kasofoorak di burokab bati fubajaf, di Aminisau aŋarum futiŋaf fati gornomaay di kámikak kucila koo kujuumenemi burokab bati kúdepiteak di furim fanoofan fagore burokab booliil :

- Di fuwaas urokaw wati mukumbuunam,
- Di fusof furimaf fati kámikak kati fujojaf fati kúdepiteak
- Di fumat kámikak kati mukumbuunam búrom (ewaasey anoosan waataay yoola yati kasankenak).

Arungauu ati Mofam mba gornomaay pankumanjeniil funakaf di waataay yati kámik kucila. Naŋoolene aboñ an amaatool kámikak (furimaf 84 fati balindab bati fujojaf fati kúdepiteak).

Fujojaf fati kugamooraa di sikominas :

Foo fucila kankaan fujoj fati sikominas facookooremi úmikaw wooluso. Kugamooraa bukoo bukan kamaatemi úmikaw wati sikominas. Koo éyiis wankumaŋumi di kominey yooliil bee majakaam mati bukanak kooliil : kuŋoolene kujuum mankuwote bákoraab bati burokab, kubabaj buruŋ bati kajuumen mba efat burok bati meeriey, poop kubabaj buruŋ bati ésoful urokaw wati meeriey di kacookooruwo, di kuramben bukanak mankubaj múrokumaam mati fubajaf.

Konse'ey di burokab booliyo yoo ésofeuumi « **kurimak kálamukaak** » di kajuumen burok nen man luwaay esenuyomi. Furimaf ufu fati ésofuley foo eenomi kálinŋen kurimak kankusofulom. Eŋoolene ejuumen mukumbuun mabaje buruŋ bati káninguloor wayitaw wati burokab.

Fujojaf fati kugamooraa di depatomaas:

Fujojaf fati kugamooraa di Reesiyonŋey foo fúsofeuumi kurimak kálamukaak di depatomaas. Kándomi koo poop kugamooraa kati depatomaay. Foo fucilumi furimaf fúlamukaaf di wankúsofeuumi bee burokab Reesiyonŋey. Foo fúyiiseyiis ejukey yoolifo di burokab bati buroŋab di kacookoorak depatomaay.

Yoo yoote kajuumen balindab bati burokab bati depatomaay baatumi éyiis anooan burokool di burokab bati mukumbuunam.

Kajamoorak di bápaalum bati burok :

Kajamoorak di bápaalum bati burok koo kugogor urokaw búrom waatumi ekaan man aroka ákon di fúkawool mba kameenje kúrur uñeniil di kateep mba kacookoor urokaw wabajumi manupiyo. Kajamoorak di burokab bati bukanak mba bati an di fúkawool koo buruᅇ bati eñes bákori ban arunga áwonkulo kuroka di kúkawiil beet ecaam di kacookoor urokaw wati bukanak. An acila, Mansa yasenuomi burokab panecaamool mba kucee kusenuol burok. Siiwey yati bacaamab ubu eabaj di Mof mameenje bare sinaamut di Mof mof. Kajamoorak di burokab kukaanekaan man burokab burent, di búsum ekaan di kapanak kati Mansa bare oo abile erung di kacookoorak burokab bati bukanak.

Kujuum kúbuto di kasofeenimi bee burokab :

Kujuumak kucila kúyiiseyiisuko di baciiker. Bare nen kuraje jandi kámikak kati mukumbuunam, pánkuyiisuko ekumbuuney yakilum burokab booluko. Nounu pankuciik wayitaw wati kujuum kucila kuwaas bukanak di sikumbuunas búrom, pánkujiitumuko bee di bíroey yati Arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak, manamanjenko bukanak. Nounu fujojaf fati kúdepiteak panfujuk eeno kuᅇoolene kusankeniil to mba kukob bee fujoj fakee.

Kujuumak kúbutaak pankuyabuko kaan jaat moo kujuum kúbuto kajaalo di kurim ró. Eeno babaj ró mátaañie, fujojaf fati kúdepiteak pánfuyiis emanjey yoolufo bákambulut ró kámik.

Lujuumak kúbutaak kacilukomi kuciciikuko kúyiinen bukanak mati kawonoor kooliil. Di buko, ákon kubile esen furimaf manasanken nen ádepite ati kawonoor kúbuto. Nounu Arungaau di aciikaau wasankeneimi pankujaw

kujuk Aminisau aakenumi mukaanaay mucila (kurimak 71 di 79 kati balindab bati fujojaf fati kúdepiteak).

Kabuntoor :

Koo eenomi éñakul an di múbuntuma man akaan wan au umañumi. Doo waaf wan luwaay elate. Ukaan mo jaat, panenagi.

Kayañoor kati éyiis man burokab bootumi ekaani :

Kayañoor kucila pankubaj tutor Arungaau ati gornomaay di kúdepiteak. Noo Arungaau ati gornomaay aatumi éyiis burokab ban asofumi ekaan bee di buroñab bati Mofam. Kayañoor kucila kukaaneikaan Arungaau ati gornomaay manañitoe baj kuleeñ kúfeejir tiiti jaat. Fujojaf fati kúdepiteakfoote ejam kámikak kucila kulay koono futok di kúfeejir tiiti jaat.

Poop kayañoorak uku, noo Arungaau ati gornomaay aatumi éyiis kúdepiteak mba Mofam búrom wan asofumi ekaan di burokab boola bee di Mofam. Pambaj ró kámik nanoosan nabane eregiiley wanaatumi ekaan. Púr to, panalaw kúdepiteak kati paatiey yafañumi manebaje sembe, wote yati kafiumoor (furimaf 55 fati balindab bati Mofam di 97 fati balindab bati fujojaf fati kúdepiteak).

Balindab bati ekaaney wasofimi :

Boo búyiyis man luwaay yootumi kariibeni eeno.

Eboñey man kuwotei :

Nen letumaat fulay káfojulak, nurjoolene uboñ di kayit an man a wote di futiñaf fooli haani man balindab bati Mofam buregumi mati di wote yicila, ádepiteau fañool aate ejuum manawote. Kawote kan ubajut buruñ bee

kawote an, wote yicila ejakut (furimaf 64 fati balindab bati Mofam).

Kaanumojaat, eboñey mankuwotei sensen nen man kurimak 88 di 89 kuregumi eeno di balindab bati fujojaf fati kúdepiteak. Adépite anoosan kusenoosen buruñ manawote kawote kákon kati kúboñ.

Epúrey di fujojaf fati kúdepiteak :

Epúrey yati ádepíte, kaan di paati pólítik yoola mba di fujoj fati kúdepíteak, sensen di balindab bati Mofam, bati fujojaf fati kúdepíteak di bati wote'ey. Epúrey yicila pankulawuyo Arungaau ati fujojaf fati kúdepíteak. Oo acila panamanjenuyo fujojaf fati kúdepíteak búrom fáje'euumi. Nanoosan kuyabe kúlawak kati épurey uku, pankumanjenko Arungaau ati Mofam. Jimanj mati ádepíte anooan ápure di paati yoola, let alaañ abaj ejunkturay yoola mba futiñaf foola furimaf 60 fati balindab bati Mofam di furimaf 7 fati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak.

Púrtojaat, épurey uyu yati oo anonge mánapur, fujojaf fati kúdepíteak poop fusensen ádepíteau uruñ ucee wanaate kariiben manakaan wanamanjumi. Adépite anoosan arajut di kámikak kati kúdepíteak bee ñagaba oo babajut buruñ bati kája'ati ban fujojaf fati kúdepíteak fusenool, oo acila pankusofool di ádepíte ápure di fujojaf (furimaf 104 fati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak).

Funoomaf múrokumaam :

Bacaamab múrokumaam mati Mofam nen di kurokak kati an di fúkawool boo buruñoolenjuolen bubaj kujuum kugaba : « bacaameimi waatioowaati di bacaameimi di énoomuley múrokumaam ». Bacaameimi di énoomuley

múrokumaam. Doo múrokuma man kuṅoolene kúrokum piyo. Nen kapanak kati gornomaay, roo eenomi kateep elopitaan yunkul, enoomey múrokumaam, di kajoonenak uruṅ wunkul mba rikee.

Adépite :

Adépiteau an bukanak kúfojulomi oo ajuumumi Mofam di fujuum fajake. Majakaam mati fujojaf fati kúdepiteak di furimaf fooliyo foo fukaanemi mankoone Mof majake mati kare'enoor. Adépiteau naate abaj fujuum fajake di kaan poop an ajake mukaanaay tanootan di di buroṅab boola. Douru búrom pankaanool manabaj fujuum fajake. Kaanumojaat, fujojaf fati kúdepiteak panfubenenoal kañen di múrokumaam mankusenoal máñiiwaam moola (furimaf 100 fati fujojaf fati kúdepiteak).

Adépite alet di paati :

Kúdepiteak kuṅoolenṅoolen kúlakoati di paati, bukoo koonemi kúdepite kalet di paati.

Emaatey yooliil di urokaw wati kurungaak pankumaagooruyo di kajamoor kooliil. Koote kamanjenuyo di eciik Arungaau ati kúdepiteak. Eeno babaj kájamoorati, nounu Arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak panawaasiil di kútooken fáculiil ban naregiil kamaagoor kucila mankootumi ekaani. Wan asofumi aban, an letafatuwo.

Kúdepiteak kaletumi di pariti kuṅoolene kunoken di mútuukam mati siparitas másuumiim. Kaanumojaat, panaciik kayit amanjemmo Arungaau ati étukey yati paatiey yicila, oo poop panamanjemmo Arungaau ati fujojaf fati kúdepiteak man oo acila amanjemmo bíroey yati fujojaf fati kúdepiteak di kúdepiteak. Kupineipin di

eseneƷ kutiŋak di mukumbuunam (kurimak 23-34 di poop 35 kati fujoƷaf fati kúdeƷiteak).

Múrokumaam di luwaay :

Moo kankaan múrokuma man Iñoŋ Afiriken égutoumemi beet esof kujuum. Kútaagul kugaba mukaanemi jandi beet esof fujuum : ñaa nanoosan kujuumenumo, kati mofiil koote eƷalumoo kujuumen di mofiil. Yoo sinaamut di balindab ban numnjumi oone boo kaŋonlen.

Kurokak kati bukanak kati Mansa :

Foo furok faam di kapooƷ siduruwaas sati bukanak ban poop di fucookoor burokab bati Mansa. Koo kunaamut di kurok kaaku.

Mofam :

Mofam kankaan kujuum koono kúfeeƷir : Mofam faŋumo (yentaamey), fujuum fabaje Arunga di bukanak kándomi di Mof mucila. Kankaan poop sísuƷ sanaamoore fubaj, bare fubaj fucila funaamut di fati sireesiyonƷas, mba sideƷatomaas mba sikominas.

Kabonketak kati bacaamab :

Kabonket bacaam kankaan kabonket an abajut bacaam (basaaf) ban abile esen, ban luwaay eceerƷool.

Bákoraab bati bacaamab bukanak :

Doo kaƷiker man **bacaamab bati bukanak** buƷe'emi eeno. Doo kankaan poop kujuum kan Mansa ejuumene beet emanƷ man bákoraab búnokeneuum di manbúpuremi di sísuƷas, di kurokak kati Mofam di poop di anooan an kusene furung di kacookoorak fubajaf fati Mofam. Dóo

nurjoolemmiujuk bacaamab bati lempoey, wan balindab burege bee mati bákoraab di poop kánokenulak di épurey yati bákoraab bati Mofam.

Buruᅇ bati ewaas ékori :

Buruᅇ bati ewaas bacaam bati furok fati Mansa mba fati bukan kúbuto mba fati an ábuto bee burok bati Mansa.

Gornoma :

Gornomaay funag fati Mofam. Kándomi bukooke : Aminisau atooᅇandau (Arungaau ati gornomaay) di kuminisaku. Di búrungenum bati Aminisau atooᅇandau, gornomaay yoo erungenemi burokab bati Mofam manbootumi ekaani eeno nen man Arungaau ati Mofam amaᅇumi eeno. Di furungool fati Arungaau ati gornomaau, Aminisau atooᅇandau oo koote kúᅇooᅇoor di kúdepiteak nen burokab bati gornomaay bujakut nen man balindab bat Mofam buregumi eeno di kurimak 85 di 86).

Kuminisaku kati gornomaay kúfireniifiren ekaan burok bukee bati bacaam benen to burokab bati gornomaay (furimaf 54 fati balindab bati Mofam).

Nen man burokab bati gornomaay buceerᅇumi kasofoor eeno, nanoosan Aminisau atooᅇandau akatene furungool, kuminis kaaku búrom poop pankukaten kurungak kooliil (kurimak 43, di 53 bee 57 kati balindab bati Mofam).

Jítuuk jati kúdepite :

Kúdepiteak kammi di fuᅇojaf fati kúdepiteak kurᅇoolene kujoj (koono uñen tiitijaat) di baanaay bati pólitkey bee kapooy kujuumak kati paatias sooliil di burokab mofam, bare let bee kúkawiil mba sipoosiil. Soo sicila, sítuuk sati kúdepite. Adépite aᅇoolenut alako di sítuuk sawuᅇe yákon.

Kajuumenak sítuukas pankukaani di eboñ arungaau eleetar yan kurungaak kati sítuukas sikilakubile kásiñe siriiboor di ureesaw wati kándomi di wati kan kusofoorumi baanaay di karesak kati Arungaau di ariibenoomi kan jítuukaj jisofumi. Wayitaw ucila kumanjenemanjenuwo di wayitaw wati kamanjenak wati Mofam di poop wanoosan waate ulaañ ubajuto nen kakaten futiŋ fati ádepíte mba kanokenak mba baanaayab booliil, Arungaau ati kúdepíteak bajamer wabajumi.

Kurungaak kati sítuukas sati pólitikey bukoo poop kooku ró di kámikak kati kurungaak ban, kuletujaat, pankuŋar kariibeniimi man kumaat kámikak kukila (kurimak 20-21 di 22 kati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak).

Futiŋaf fáamakaf fati bagamab :

Foo kándomi fujojaf fati kúdepíteak fúfojuliil. Foo agamena arungene fo. Uruŋaw waatumi eŋari bee ri fugamaf fáamakaf, woo luwa ejuumenewo. Arungaau ati Mofam, mukaanaay manooman mubaj to, oo koote ésoful. Aminisau atooŋandau, di kuminisak koola bukoo poop bukanak koote eceerŋ mukaanaay manooman man akaane di burokool majakut. Bukoo, di fugamaf fáamakaf kugameneiil (kurimak 99-100 di 101 kati balindab bati Mofam di poop furimaf 120 fati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak.

Máñiiwaam mati kúdepíteak :

Kúdepíteak bukan káñiiwoe kásofum nan kúfojuliil bee nan kuwaleniil. Kaanumojaat, kubabaj fúpakum di luwa fati kagameneiil fácul kugamenaak mba póliis di wote yan kukaane mba kasanken kan kusnkene. Tan faŋ man jake, ádepíte leekuriibenoool, leekukulool ekul yati manter an

nabuje mba ekul yati nakajenkajen kakajen kákalaut fujojaf fati kúdepiteak basenut buruᅇ man luwaay eriibenool. Adépitaaú akajenumi mba ateyumi, bálamuk wan akajenumi, oo acila kuᅇoolene kukulool baceeᅇut bírooy yati fujojaf fati kúdepiteak.

Bare máñiiwaam mucila kuᅇoolene kúloopuloomo mba kúpurenoomo di buruᅇ ban luwaay di balindab bati fujojaf fati kúdepiteak busene. Kujuumenjuumen jikumbuun jati káloopul mba egand máñiiwo mati ádepíte. Jikumbuun jikila jan koonemi (komisiyoᅇ ad ok) jibabaj bukan koono uñen di ákon (11). Bukan kucila kúfojuleiifojuᅇ nen man luwaay eregumi eeno di furimaf 34 fati balindab.

Basaafab (Iempooy) :

Basaaf kankaan bacaam ban aᅇiil ati Mofam anooan oote usen Mansa baceeᅇut ró ricee bee mati burokab bati Mofam. Kama kankaan waaf wan bukanak búrom koote kukaan man bújowum di Mansa bee burokab bati Mofam.

Káruroorak kati mukumbuunam di kurokak :

Nen baje furim fagore mukumbuun mameeᅇe, fujojaf fati kúdepiteak panfujuumen jikumbuun jati kajojen urokaw wati mukumbuunam kaan burok bákón. Púrto jaat, jikumbuunaj jati epiney bákoraab di jati kapooyak, mukumbuunam majuumenitomi bándoor di majuumenitomi bee waati di poop mukumbuunam marokemi di mukumbuun manooman, moo búrom mumaatemaat kámikak kagoremomi. Púrto jaat kámikak káamakak, kuᅇoolene kuwonkumo di úmik ukee wan Arungaaú ati fujojaf fati kúdepiteak asene buruᅇ mankuwonkumo (furimaf 33 fati balindab bati fujojaf fati kúdepiteak).

Elat eyab kúlaw :

- **Elat eyab kúlaw kati bákori :** doo kankaan kajoonen furim mba kúlaw kabile kagumbul fubajaf fati Mofam mba kabenen búteb bati bukanak kagumbulak fubajaf fati Mofam pankaan emañ yan bukanak búrom kumañe. Bare kajoonen kati kamenlen fubajaf fati Mofam kúlaw kucila pankuyabuko;
- **Elat eyab kúlaw kati múrokuma :** kajoonen kajawut di luwa leekuyabuko nen man furimaf 41 fati balindab bati Mofam furegumi eeno fati Emitey 1958 ;
- **Elat eyab kúlaw kaceeñe mukaanaay mameeñe :** kajoonen kápuruloot di buruñ ban luwaay esene, koo kajoonen kucila leekuyabuko. Nounu noo koonemi kajoonen kati kásimpen.

Funagaf fati kúdepiteak :

Kúdepiteak kúfojuleiifojul bee simit soono futok. Jáiyaj jooliil joo eenomi kapiyaak kan koote kapiyo di funagaf. Kapiyaak kati funagaf fooliil foo fujojaf fati kúdepiteak fookufo (kurimak 60 di wabenenitom 1 kati balindab bati Mofam di poop furimaf 1 fati balindab.

Ekat fubaj :

Doo ekat fubaj kuñoolool pántum aketujaat, di kuñarufo. Ekat fubaj sinaamut di kawul.

Nuñoolene ukat fubaj fujoj bare nounu man umanje mati fujoj fucila funafanafa bukanak búrom.

An kubilem esen fubajaf ufu oo koonemi ati fubajaf.

Kayitak kati ureesaw wati kúfojulaak :

Wayitaw wati ureesaw wati kúfojulaak doo kankaan éliibar yamanjene kawoliak kooli mba kati bukanak búrom kammi di kapan kálingeni bee káfojulak.

Ejaw usen kareesak kooli mankuciiki bee wote'ey kankaan waaf wajake bee añiil ati Mofam anooan amaŋe kawote (káfojul). Ecikey yicila panekaani maame : áfojulaau naate akaan añiil ati mofam, nabaj tiitijaat simit bútinken di sífeejir (18) jandi fulayaf fati káfojulak, nabaj poop wayitaw uwe wan kootumi eceeŋool (kaatidantite) di poop nabaj duruwaas soola. Uwoolenaal bukanak mati eja'ay mankuciiki di élibarey yati wote'ey doo au faŋi oote kajawooro di emaŋ yooli.

Balindab (luwaay) :

Nen man kareesak kútoorŋumulom di kulaterŋak « lex », « legis », luwaay di duruwaay kankaan balind bati bukanak búrom, bajut ereg ande akaane. Siluwaas, kúdepiteak kujuumene so di kareesak kati bukanak. Kápurenak kati so, koo burok bati Arungaau ati Mofam. Furimaf fati kajuumenak siluwaas foo poop fujamenjamen ekaan luwa di balind.

Luwaay yati bákoraab :

Yoo Mansa epinumemi bákoraab bánokeneuumi di bápuremi man éyisubo kúdepiteak. Wan kúñesuromi mankusof bákoraab bati burokab Mofam. Luwa yati bákori yoo élingenemi bákoraab bati burok baate ekaani taate di waati, múrokumaam maatumi munoomi, butumbuu, di ewaasey múrokuma mucila di urokaw, di eseney Mansa wammi bútebab booluyo, kare'enakubo di urokaw eeno cenceeŋ mo.

Luwaay yati bákoraab bati burokab sinaamut di yati bacaam burok bati kapooy bukanak di luwaay yati kajoonen kare'en bakoraab bati urokaw. Luwaay yati bacaamab kapooyak kati bukanak yawoteimi mákon di urujaw wákonaw yoo bákoraab bati kapooyak bujuumemmi beet. Yati kare'enak bákoraab bati urokaw yoo, kukankaanuyo mbi kurjoolen kubenen mba kugumbul bákoraab bánokeneuumi mba bankucaamemi. Nen man kuwonkeyomi luwaay yati kajoonenak yoo kajoonen bambajumi mátaañie di bákoraab.

Luwa yati kajoonen lankenjak bákoraab babenenomi bee burokab :

Yoo kujuumenjuumenyo bee kabenen mba kagumbul bákoraab ban kúdepiteak kujuumeneenumi bee burokab. Nen mankuwonkebomi eeno, Bákoraab bati burokab babeneni mi yoo etit fujuumaf fati bákoraab fasofeenimi di ejuk yunkul nen man dúnuyaay yommi di eja'ay eeno (ésuumut).

Luwaay yati kacookoorak di kajuumenak Mofam :

Yoo kacookoorak kujuumak kati Mofam man kuroŋ. Fujojaf fati kúdepiteak fujuumenyo bee kápajul mba kamenlen ticeen di balindab tan setut mba tan jakut. Luwa nen uyu sikaaneakan balindab bati Mofam bubaj sembe, di bupiyoy eseney yan kusenemi kúdepiteak buruŋ mánkupajul ticeen di balindab bati Mofam, tan ŋoolene beneni mba gumbuli.

Luwaay yati kacookoorak kujuumak kati Mofam nen man sifaŋoorumi kutiŋ, yoo efaŋe katiiti balindab bati Mofam, bare yoo efaŋe siluwa saasu.

Efaŋ kajuupo :

Di duruwaay, efaŋ kajuupo yoo eenomi di luwaay, ebaj faŋ bútingum butut bati waaf. Sinaamut di efaŋ reoor. Kaanumojaat, pankusen kabetak afaŋumi manabete kupaalool.

Nen káfojul, bajujaat kuwotea koono ceme (100), au ubete manubaje bukan koono bukan kugaba di uñen di ákon (51) (mba (100 : 2) + 1).

Jáiyaj :

Jáiyaj joo kúboñ kan kuwoteaak kusene awoteaayau bee waati. Di burokool, áfojuli mi panasanken, narok di karesak kati Mofam búrom. Jáiyaj jinoolene jikaan jáyi jati kúboñ mba jáyi jan kootut eseni kurim kújawuma.

Jáyi jati kúboñ :

Joo eenomi jáyi jan kusene étuuk mba an manajuumiil di karesak kooliil. Nounu pankuceeŋi manuciik uregiil wan jisankenulom. Kama jáyi jati kúboñ sinaamut di jáyi jan kusenuti kurim kújawuma (wan oote ereg bo).

Jáyi jan kusenuti kurim kújawuma joo eenomi jáyi jan káfojulimi kootut eseni kurim kújawuma.

Burunŋ bati kápuren :

Boo múrokuma mati kúdepiteak man kuŋare beet kápuren aminis mba Arunga di wanakaane wajakut. Di mof márungenumi di balind, di poop di mof márungenumi di gornoma, uruŋaw uwe kúdepiteak kuŋaremi bee kápuren gornomaay di fulo fan eloe.

Di duruwaay yati Senegaal uruŋ ucila uraraj di furimaf 86 fati luwaay di wabenentomi 3, 4 di 5. Man buŋoolen

búpuren an, buruᅇab bati kápurenak boote bubaj di bukaan uñen kanookan an ákon amarᅇubo (1/10).

Kan ejukiil enaamut :

Koo eenomi kanaamutumi ejuk di burokab bati Mofam. Di mof mawune sembe kúdepiteak, kánaamaati ejuk koo eenomi kujojak kati sipaati saasu kanaamutumi fujuum fati burokab. Kaanumojaat pankulako di kamaᅇutumi gornomaay. Kankaan majak mati Mofam di kare'enoorak di burok bati Mof mucila.

Kasenemi buruᅇ mba furim di bákoraab baatumi épurul bee burokab :

Bukoo kuciikemi man bákoraab búnokenul, di búpurul bee burokab. Koo ereg man múrokumaam mootum kánokenul di buu koote kacookoorumo.

Kúdepiteak

Kankaan fujoj fúrokuma fati bukanak búrom. Fujoj fucila fuᅇoolene fubaj urok wameeᅇe : egam kammi di furungaf, kajuumen siluwa bee burokab, di poop ejuum di kareesak kati Mofam mooliil di Mof múbuto. Jaat di kareesak kafaᅇumi mankumanjiil, di Mofam ban bajumi kare'enoorak kúdepiteak, koo kujuumemi bukanak kooliil di Mofam múbutaam ban bajumi kare'enoorak.

Ere'ey cererer yati kúniinaak di kuseekak :

Púr to esofey balindab etooᅇandey bati ere'ey cererer yati kúniinaak di kuseekak di kurokak jandi wote'ey yati kúdepiteak yati Soeᅇ kunak kúfeejir emitey 2007, benento kápurenak kooluyo kan balindab bati Mofam kúpurenuyo mi (fujuum fasofi n°97/2007 – di mukaanaayam 1/c /

2007), luwaay n°2010-11 yati Me kunak 28 Emitey 2010, yoo luwaay yicila panelaã ejuumeni. Luwaay uyu yajuumenumi kare'etak aseek di ániine, ban kuwote'emi kurungaak, yoo kúfojuufujuuyo bálamuk káninguloorak kakaanimi di kunakak 13 di 26, di fuleerjaffati Nowambur di fujojaf fati kúdepiteak di poop di Senaay.

Mátaaãiaam máamakam mammi Senegaal di luwaay yati kare'etak kúniinaak di kuseekak, di mátaaãiaam mooliyo, kurimak 1 di 2 kati luwaay n°2010-11 yati Me kulay kabanani di futok di kúfeejir (28) Emitey 2010 koone « *sílibaras sati kuwoteaayak sílibar soo sicila soote kare'en kuseekak di kúniinaak di mukaanaayam mati wote'ey, poop nanoosan epinaayey yati kuwoteaayak ekaanut magaba, nounu kare'etak pankukaani di epina yati magaba yariibentomi yafañ manetiitie. Kaanumojaat élibarey yati kuwoteaayak yote eriiben wan luwaay eregutomi, leemojaat, leekuyabuyo* ».

Luwa uyu kuliliikuyo búliikum bútiyaar di káfojulak kati kúdepiteak kati fuleerjaf fati Súiye fulay futoorjand, Emitey 2012, noo kúkaanummi mati kuseekak kúnokenulonoken fañ : yoo eeno mi uñar jaat kúdepite ceme, koono kabanani di kugaba (22%) kuseek (kúdepite koono kabanani di uñen di kúfeejir (33) kuseek) di jáyiyaj jati kúdepiteak jati 2007-2012. Kama kuseekak kúdepiteak kubenenobeneno ceme yanoosan kúdepite bukan kugaba di kúfeejir (kúdepite koono bukan kúfeejir di kubakiir) di jáyiyaj jati kúdepiteak jati 2012-2017.

Etúuk yati pólitik :

Yoo étuuk yati bukan kanaame ejuk, di kamarje burok Mofam mooliil. Emarje futiñaf fati karungenak yoo épajulumu sítuukas sati póitikey di bukaaku kasankenemi

ban kulet di sipariti. Etúuk yati pólitik enjoolenjoolen ekaan poop fujoj fati bukan kabaje ejuk di emarjey yákoney yan kufiume mati yoo ceb enjoolene épuren bukanak di mátaañie.

Arunga di bukanak mba an di fúkawool :

Sisiw sigaba sati kurunga

Arunga ati bukan nen :

- Mansa
- Kujojak kati sísukas di sítuukas sooluko
- Kurokak kati Mansa
- Sítuukas sati burokab bati Mansa

Arunga ati an di fúkawool :

- Kujojak kati bukanak
- Kurokak kati kanoomenak
- Kujojak kati eñesey fubajaf bee burojab
- Kujojak kati bukanak
- Kujojak kati kapooyak bukanak di burokiil
- Kujojak kati karambenoor burojab

Arunga ati bukan naate kariiben wan luwaay eregumi di balindab bati karungenak. Bare arunga ati an di fúkawool oo panariiben luwaay yati burokab an di fúkawool. Arunga ati fujoj oo eenomi an, an kúfojule di luwaay kujuumen (áñiiwoe). Nañoolene ákaanaati an di fúkawool bare nakankaan an fañool. Kaanujaat an an luwaay éfojulool ejuumen, kankaan an di fúkawool bare let mákonam di an, an kujojak kujuumene.

Pólitikey yati bukanak :

Doo kankaan mukaanaay majuupoe majojeni bee eñes kajoonen mba burok waaf. Pólitikas sati bukanak kankaan uruj wan Mansa ejuumene di múrokuma (bukanak,

bákoraab, múrokumaam) bee burok Mofam nen kateepak kurokak, di rikeen dan esofe ekaan man erjoolene ériin tan emarjumi di burokab Mofam.

Furungaf fati ekaaney siluwaas :

Foo fujuumenumi kurung kaaku Mof munkul. Koo kucila koo eenomi gornomaay (yoo ekaanemi burokab basofimi di Mofam) di kugamak kagamenemi. Furungaf fati siluwaas foo burokufu kajuumenak (ekaaney) siluwaas kujuumak kati burokab bati ésukey kúyiiseyiisufu di fujojaf fati kúdepíteak man anoosan áyiis ró ejukey yoola. Kujuumak kucila kati burokab pankuriiben urujaw wati eseney burokab bee man kubane, kiti di kuwotewo.

Ñameenje gornomaay yoote ebaj ró ejuk jandi kusofi. Jaat fujojaf fati kúdepíteak fúsofeuumi (fukaanemi) siluwaas. Foo fucila foo foote eciik luwaay di fusof wan kusankenemi, di poop káninguloorakuyo.

Arungaau ati fujojaf fati kúdepíteak :

Arungaau ati fujojaf fati kúdepíteak di bukaaku kariibenii mi di kurungak kiikunaak, kúfojuleiifojuul di furungaf bee emit yákon. Oo cebool koote kawote. Kúdepíteak kúfojulool kunen to man oo arungen kámikak kati kúdepíteak poop nacoookoor úmikaw wati fujojaf fooliil. Bare nakaanekaan burokab bucila di bukaaku kati bíroey di kurungaaku kati mukumbuunam mati fujojaf. Burokool balindab bati kúdepíteak buciibenebo, di poop kurim kaaku kati balindab bati Mofam.

Arunga ati étuuk yati kúdepíte kati pariti :

Kurungaak kati sítuukas sati kúdepíteak bukoo kumaatemaat úmikaw wati kurungaak kati siparitas.

Étuuk yati kúdepíte yoo poop étuuk yajojenoore di baanaayab booliil.

Ururaw wati káfojulak :

Kareesak « *ururaw wati káfojulak* » kúyiyiis urokaw waatumi ukaani man káfojulak kujak. Kútaagul koono kúfeejir ubaje : jandi káfojulak, di káfojulak faŋuko, di káfojulak babaner (bálamuk káfojulak). Jandi káfojulak, noo kajuumenemi múliibaram mati eciiekey ureesaw wati káfojulaak, eciiekey ureesaw wati káfojulaayak mba ureesaw wati sipaatias mba kacookoorak wajawum búrom bee ri eñesey kuwoteaak. Káfojulak kuŋaŋar wote'ey yati kuwoteaak, káninguloorak di epiney wayitaw wammi di jipoomaj, ereg étiyaar yati ápurulomi di káfojulak di kariibenoom yoo jikumbuunaj jati wote'ey jibile ereg. Ereg ébandoor yoo ekumbuuney yakilum burokab eciluyo, man citi bálamuk káfojulak kújo'ol. Koo kucenceeŋ beet emanj buu káfojulak kujawumi eeno, efokey sambunas saŋoolenumi sibajuto. Yoo di bújamoorum bati kan kuwotemi.

Ejuk etooŋand di kajuumen burok :

Kaciiben burok koo kankaan ejuk etooŋand di kajuumen burok bati Mansa. Nen kusofulo kawonoor kati kajuumen burok, pankutooŋ kúmikuko di gornomaay. Ban jaat kiti di kújiitumuko bee di kúdepíteak mankúliŋenko. Ejuk etooŋand yati kajuumen burok soo sinaamut di éyiis ejuk yooli yannumanjumi oone ádepíte mba kúdepíte kuŋoolene kúyisuko.

Esen buruḡ man uḡoolen urok di luwa :

Káyiinenak kati arungaau ati Mofam koo ceb kuḡoolenumi kukaan man uḡoolen urok di luwa yasofi di wote yati kúdepíte. Ḷoolenḡoolen kaan bálamuk man kúmike kuban di kugamooraak kati balindab bati Mofam. Luwaay yicila yasofi ñaa eban pánkuyiisuyo di kayitak kati kamanjenak bukanak wabaje di Mofam. Doo diḡoolenumi dikaan man Arungaau ati Mofam amanḡ mati babaj luwa yan kúdepíteak kusofe. Pánasiñe asen buruḡ man kutooḡ búrokum yo. Sembaay yicila yati Arungaau ati Mofam éliḡeniliḡen di furimaf 73 fati balindab bati Mofam, di poop furimaf 82 fati balindab bati fujoḡaf fati kúdepíteak.

Eyíis ejuk yooli di luwaay uyu :

Doo ejuk yan ádepíte mba kúdepíte kujuke di kacookoorak luwaay eeno kuciciikuyo di fujoḡaf fati kúdepíteak mankusanken mooluyo.

Acookooraau múrokumaam di fujoḡaf fati kúdepíteak :

Kucookooraak kucila koo kooku di bíinaatab bati bíroey. Burokiil kacookoor burokab mba úmikaw wati kúdepíteak. An uḡoolenut úpuren to ékori bee burok au baceeḡutiil.

Eceeḡ yaciiki :

Roo buruḡ bankusene kúdepíteak bee eceeḡ gornomaay di mukaanaay mucee. Siceeḡ sicila, kati ésukey kúciikeuuso kuceeḡ kúdepíteak kooliil man bukoo kújiitum so bee di fujoḡaf fati kúdepíteak. Pankaan sati nafaay yati ésukey búrom mba yati kapan kákon.

Buruḡ bucila, furimaf 95 fati balindab bati fujoḡaf fati kúdepíteak buwunbo kúdepíteak.

Eceerj yaciikuti :

Siceerjas saciikutimi soo ádepíte aceerjeso Aminis. Moo kaane di kúfiren eceerj yati bukan kajuupoe di furimaf fucila nen mankaan ñaa Arunga ati étuuk yati pólitik, mba ati jikumbuun jankunen to arjoolene aceerj di kareesak kati étuuk mba jikumbuun jooliil. Pankuciikuyo reor mánkureguro ceb wankumarjumi.

Buruñ bati kagamen bawaakene :

Doo buruñ bati kagamen bawaakene barege mati mátaañie mati bagam pammutoorj muwaleni bee di kugamak kayikunaak jandi kuñitenubo bee di kugamak káamakak. Bagam bucila agamenaau narjoolene áyitenuubo di emarj yoola mba di kúlaw kati ákon di kuñakoorak.

Eciibuma yati káfojul :

Eciibuma yicila yoo elako mi bukan (kuwoteaak) kankuceerje manubaj, man kiti kuseni ejunkut di káfojul kati kúdepíte mba di káfojulak kati kurungaak kati sikominas. Yoo ebajebaj di ewaas kawotem sijunkutas saatumi ebaj di binab bucila. Manurjoolen umanj sijunkut soono buu bukanookan koote ebaj, panuwaas ureesaw wati jílilbaraj jati kawote mi di eciibumey yati káfojulak.

Síkoraas sayabimi :

- Soo eenomi síkoraas sánokenulo mi di mukaanaay.
- Síkoraas sayabimi sati Mofam soo eenomi síkoraas san Mansa eyabemi di bukanak.

Kamanjenak bákoraab bati Mofam

Yoo eenomi kamanjen bákoraab bati Mofam bánokeneuum di bápurem. Yoo eenomi noote éyiis mba ereg mba kápajul

mba kacookoor bákoraab bati Mofam. Neŋaŋar mukaanaay mucee maje'e bee di kacookoorab bákoraab.

Eyiŋey kawonk kan kuwonki di waaf wan nukajene

Doo ejuk yameeŋe yan anoosan abaje di fulo fannaloe di kacookoorak fubajaf fati Mofam. Kankaan buruŋ bati esof kucee kakajene, kaloe di burokab booliil. Bare kucee koo kankaan kariiben uruŋaw wati kacookoorak fubajaf fati Mofam. Di kacookoorak kati Mofam mba burokab, kankaan nen an ankusene burok di Mansa mba an di burok di furok naate ejaw ayiŋ kawonkak koola kan kuwonkool mi di wannakajemmi kaanjaat nakajenkajen, kaan di pólitikey mba di Mansa mba di bákoraab.

Balindab bti fujojaf fati kúdepiteak :

Balindab bucila boo bujuumenemi balindab bati kacookoorak burokab bati kúdepiteak di kajuumenak siluwaas di kapooyak burokab bati kúdepiteak.

Mof mabaje Arunga áfojuli di luwa :

Mof mucila Mof mabaje Arunga ankúfojulo di luwa. Oo acila acilutumo di fúkawool beet esenumo mba emaagumo añoolool. Kama sinaamut di Mof mati jáyi di fúkawi. Kankaan nen gornoma yan bukanak búrom mba kupinaay kúfojulo kurungaak kooliil. Gornoma yati bukanak, yan bukanak kurungene bee karungen Mofam.

Káfojulak di kafarumi man kujuupoe :

Káfojulak kucila koo kusenemi ejunkut mba sijunkut áfojulaayau mba kúfojulaayaku kafarumi mankubaje kúfojula. Nen mankufaroorumi eeno, ŋoolene baj kafarjen káamak farj bútingum butut bati kuwoteaak) mba kafarjen

kati wayiikun (áfojulaay mba kúfojulaay kafañum mankubaje bukan).

Káfojulak pankukaanibayaas bákon mba ugaba. Di káfojul kati uyaas ugaba, nen bajutujaat afañe máamak manabaje bukan, di káfojul kutooñand pankulaañ kúfojulii káfojul kugabuten di kúfojulaayak kan senumi mankulaañ kúfojuliil. Káfojulak kugabutenak koo kusensen buruñ sipaatias samañumi kasofoor mansijuum mankubaj fañ kúdepite ban kufañumi mankubaje sembe. Káfojulak kati afañumi manabaje kukaaneikaan di kapan kankusofe (língene) bee káfojulak.

Kare’etak kúdepiteak di kugamoorak di sipaatias :

Roo ekaan man sipaatias mba sikominas ire kúdepite mba kukonseñ nen man kúfojulaak kunaamutumi ejuk di sipariti’iil burokab bati Mofam. Doo ejuk yati esen paati yanooyan sijunkut sare’e kajuupo di kújulaak kan ebajumi búrom di kapan kati mof. Pariti yanooyan panesen kayit kati kúfojulaayak kooliil di káfojulak uku. Sijunkutas saatumi épurul to pansywaasi maame : bukanak kan paatiey ebajumi di káfojulak, nuwaasiil kawotemi. Sijunkutas sarinomi kamenlen, soo pansipini mansywaasi di bújamoorum.

Kámikak kati kúdepiteak búrom :

Koo kúliñenemi wan fujojaf fati kúdepiteak kati Mofam fúsofeuumi di úmikaw woolufo. Nounu fañ noo kúlunnooremi kurimak kankuseneiimi kajuker mankúsoful fujuum bee di kurim kucila.

Kámik :

Kámik koo eenomi man kúdepiteak búrom kujojemi mánkumi nen man luwaay eseniimi, di furimaf fankuseniil kálunnoor fasombenoe mba bee kámik kooliil waataay yan kammi di kámik beet esof fujuum di furim, yoo koonemi « sesiyonj » yoo enaamut di ekaaney siluwaas yawaasusomi épajul (etoonjey burokiil) di waataay yati ekaaney siluwaas. Kúdepiteak jáyiyaj jooliil simit futok kaanutujaa fujojaf fufati. Úmik úfeejir ubaje : kámik kooliil kasombenut, kámik kasombenoe di kámik kan luwaay eseniil buruḡ.

Kámik kan luwaay esene buruḡ :

Kámik kucila kunaamut di kámik kasombenoe mmati kámik kan luwaay esene buruḡ koo kubajoebajo waati bee waati nen man luwaay eseniikomi eeno, haani babajut kayit kúwonkuma. Kámik nen uku kuḡoolene kubajo di kámik kati nan waaf ubaje. Nounu, fujojaf fati kúdepiteak panfuberḡ (fujoj) galab nen man luwaay eseniimi eeno :

- Nen man Arungaau ati Mofam asofe kujuum kúbuto ;
- Beet ejam furim fati Arungaau ati Mofam nen kúdepiteak kubeḡut ;
- Beet etoonj burok di kujuumak kati balindab bati Mofam nen kayañoor kati éyiis man burokab bootumi ekaani (Aminisau atoonjandau), gornomaay kálijenak kujuumak kanesofumi bee burokab, buruḡ bati kápuren, di riceen.

Kawonk bee kámik kanali (kasombenout) :

Koo eenomi kámik kan kuwonke waaf babajut ? koo balindab bati Mofam buseniil buruḡ mankuwonk

kúdepíteak waaf babajut. Tutoor úmik unali yoo koonemi « *káyokulaak kati kúdepíteak* ».

Kawonk bee kámik di waaf wabaje :

Koo kuṅoolene kubaj tutoor uwonk ugaba unali (waaf babajut). Koo kubajebaj di búwonkum bati gornomaay mba di búwonkum bati bútingum butut bati fujojaf fati kúdepíteak (furimaf 5 fati balindab bati fujojaf fati kúdepíteak). Kayit kápurolo di Arungau ati Mofam kúwonkumebo.

Síkoraas sati burokab sabajomi :

Soo eenomi síkori sanaamooruti di san kuwuleiimi tíyaṅ poop síkori san kati tíyaṅ kurambene bee burokab Mofam. Yoo ekaanemi mankumanj eeno uruṅaw wan kusofumi bee burokab di bákoraab ujjajak. Kama kuṅoolene kuseñiil.

Síkoraas sati burokab sabajomi búrom :

Síkoraas sati burokab sabajomi búrom sankoonemi poop síkoraas sati burokab bati Mofam, soo eenomi síkoraas sánokeneuumi (saatutumi ecaami rikee) di síkoraas sankootumi eñes bee bacaamab bútebab bati bukanak.

Káfojul kurunga kajonlene mba kajonlenut :

Káfojul kasene buruṅ bukan mankúfojul arungau mba kurungaak kooliil. Buruṅ bati káfojul ban kusene kuñiil kati Mof mankúfojul arungau ooliil bápajulut anooan. Káfojul kajonlene kusensen buruṅ manúfojul arunga nen Arungau ati Mofam. Káfojul kajonlenut koo buruṅ manuṅoolen úwoteum bukan kajuupoe kabile káfojul bikoo faṅjiil, kaatumi ejuumiil nen man kaan ñaa káfojulak kati kumeerak.

Káfojul kajonlenut koo káfojul kan káfojulimi koote poop káfojul di kareesak kati bukanak. Koo kucila kooneiil « jítuuk jiwotea kurunga », kándomi di jítuuk jicila koo poop kúfojuliifojul.

Bacaamab ban bukanak kucaamem Mansa man ekatiil man kurok :

Doo síkori sápurulo di mukaanaay (san kucaame) silo di kañenak kati Mansa (nen bacaamab ban kápureneuumi peterooley kucaamemi).

Burokab di malegen

Di pólitikey mba di eñesey fubajaf burokab di malegenam koo eenomi emanj mba kamanjen wándomi di burok bucila di wacilum ekaaney burokab di ucee wánkuyiisut wakilum kajuumenak burokab mba rikee. Waaf wan añiil anoosan ati Mofam di buroḡab amaḡe emanj di kurungaak kati pólitikey woo eenomi burokab di malegen. Wátaaḡi mi di bukoo woo eenomi emanj wankootumi eyof (uyofaay) di wankootutumi eyof (waletutumi uyofaay). Wan añiil anoosan ati Mofam amaḡum woo eenomi emanj manteer wan kuregeiimi moo, malegen manteer lemalegen.

Ekeesey yati bákoraab bati Mofam :

Ekeesey yati Mofam emanjomanjo di karḡeneyomi, kaboñeyomi bacaamab booliil. Ebajut fujuum fúbuto di fati Mansa, fujuumiil fákonaf : bacaamab basaafab mba alamaan di ekeesey yati Mofam doo kankaan nen ecaamubo Mofam.

Kariibenumi kurungaak kati Mofam :

Kariibenumi kurungaak kati Mofam koo kusoforeiimi. Bukoo kunaame burok di Arungau ati Mofam. Arungau

ati Mofam alet jaat, ariibenoomi narjar fujuumaf foola manarok burokab boola búrom.

Káfojul :

Káfojulak kankaan buruᅇ bati esof fujuum fati bukanak búrom taate di waati. Man bukanak kúpurul bee káfojulak, pankutooᅇ kúmiken bukanak di kurim bee káyisen wankumaᅇumi burokab jandi káfojulak kúriiᅇ. Kawoteak koo káliᅇen fujuum fasofi beet éyiis mati let kawonoor kati anákon ajuume fúkawool. Kama wote'ey yóoyuro di uruᅇaw wati káfojulak wankoonemi eleksiyonᅇ.